

Partizanski napad na Kočevje decembra 1943 (1.)

IVO ŽAJDELA

Med partizanskim napadom na Kočevje med 9. in 12. decembrom 1943 je bilo Kočevje povsem razdejano. Uničen je bil več stoletij star mogočni Auerspergov dvorec. Ubitih je bilo 31 domobrancev in sto partizanov ter več kot dvesto ranjenih na obeh straneh. Na eni strani branilci, na drugi krvoželjni napadalci.

Kot je zapisal Matjaž Ambrožič v knjigi *Župnijska cerkev sv. Fabijana in Boštjana ter sv. Jerneja v Kočevju* leta 2003, je bila kočevska župnijska cerkev med partizanskim napadom na Kočevje decembra 1943 zelo poškodovana. V oznanilno knjigo je dekan Peter Flajnik zapisal: »9. XII. 1943 se je začel ob 11^h ponoči silovit napad partizanov na mesto Kočevje. Boj je trajal do nedelje pop. ob 1/2 3, ko so grad rešile nemško-turkmenske čete. Pri tem strašnem boju, ki se je vršil od hiše do hiše, je tudi mestna župna cerkev silno trpela; bila je oskrunjena po mnogih mrtvih truplih, uničena je bila vsa streha, čudovita lepa freska Pengovova Kristus Kralj v apside, tudi zidovje, ki je bilo obstreljevano s težkim topništvom je poškodovano, enako zvonovi, ter dragocena notranja oprava. Dekan je po škofovem pooblastilu cerkev rekonsakriral in ko je bila za silo popravljena se je zopet vršila služba božja v njej na sv. Božični praznik 25. XII. 1943.«

Poškodbe na cerkvi

Žalostno stanje je dekan 27. januarja 1944 podrobno opisal: »Pri partizanskem napadu na Kočevje in v pouličnih bojih: 9. XII. 943.–11. XII. 943. je bila mestna župna cerkev težko poškodovana. Najprej so jo zasedli Nemci in domobranci in sicer zvonik in stransko zakristijo in od tam streljali s strojnicami ter branili prehod čez most. O tem niso predhodno obvestili župnega urada, po začetih bojih pa ni bilo mogoče več zapustiti hiš in se podati na ulico. Tako se je moglo šele po končanih bojih ugotoviti škodo. Partizani so obstreljevali cerkev in zvonik s težkim topništvom in težkimi minami. Ko bi cerkev ne bila tako mogočna in zidovje tako solidno, bi se bila gotovo podrla, vsaj levi zvonik, ki je močno poškodovan. Ob

Auerspergov dvorec v Kočevju leta 1935

svojem zadnjem prihodu v Ljubljano sem skupaj z glavarjem Lesarjem na pokrajinski upravi zaprosil za državnega inženirja, ki naj bi ocenil škodo in napravil dejanski stan. Načelnik ing. Rueh je obljubil, da bo prišel po božičnih praznikih, pa ga do danes še ni bilo. Zato se mi zdi potrebno, da pošljem sam poročilo in obenem že danes zaprosim za intervencijo in pomoč na merodajnih mestih.

1. Streha med veliko ladjo in zvonikom je iz škrljevih ploščic, ki se bodo v tuzemstvu težko dobile in je do polovice uničena zlasti po minah. Streha nad stranskimi ladjami je pločevinasta in je ena stran popolnoma uničena, druga nad 1/3.

2. Zidovje (obdelan kamen = Cyclophenmauer) na enem, levem zvoniku je zelo po-

škodovano, veliko je pretrpelo tudi po ostali cerkveni stavbi.

3. Cerkevna okna, vsa umetniško slikana, delo umetnika Dr. Jehle Inomost, so po kanonskih streljih, minah in zlasti zračne bombe, ki je padla v neposredno bližino cerkve, popolnoma uničene. Dvoje oken (ostanki) v ladji in dvoje v prezbitteriju, sem delno ohranil, da se bo moglo ugotoviti pri poznejših naročilih, kakšna so bila prvotna okna. Škoda se danes sploh ne more preceniti.

4. Stene in slopi v notranjosti cerkve so po topovskih streljih in po bombah, ki so jih partizani zlonamerno po cerkvi metali, zelo poškodovani. Zlasti obok pri srednjem slopu ob prehodu v stransko ladjo na listni strani.

Pogled na Auerspergov dvorec z juga

Dvorec je obvladoval mestno središče.

Kočevarska idila pred Auerspergovim dvorcem pred vojno

5. Umetniške slike. Umetniške freska akad. slikarja Stankota Pengova v apsidi je dobila ravno v sredino topovski strel skozi streho in je zelo poškodovana: Kristus in še 3 osebe. Omet je odbit.

6. Ornamentika na svodu, delo Železnika, je na mnogih krajih poškodovana.

7. Oltarji. Kiborij – glavni oltar stoji, vendar so vsled strelav odstopile za več centimetrov marmorne plošče; stranski oltar: kalvarijska skupina je poškodovana menza in podij, ker je topovski strel odtrgal težko kamnito stopnico, ki je bila nad oltarjem pri oknu in je padla na oltar. Majhna poškodba je pri okvirju Marijinega stranskega oltarja.

8. Spovednice so zlonamerno razbijali.

9. Vsa cerkvena vrata so veliko trpela po streljih in bombi iz zraka.

10. Relief nad glavnim portalom je po streljih iz pušk zelo poškodovan, vendar so nedotaknjeni obrazi Kristusa in obeh angelov.

11. Orgle so mnogo utrpele; več registrov ne poje, drugi so tako vsled zidnih odpadkov pokvarjeni, da so potrebni uglasitve, pedal potrebuje popravila. Poprava orgel v tem času bi stala ca. 50.000 Lir.

12. Veliki zvon v desnem zvoniku je bil po topovski krogli zbit na tla, ki jih je prebil in se pri tem nekoliko okrušil; tudi cerkvena ura je bila pokvarjena.

13. Velika omara v zakristiji je bila silno razbita vsled zračnega pritiska, ki ga je povzročila bomba iz zraka.

14. Cerkevne klopi po ladjah so na več mestih poškodovane, tudi v prezbiteriju.

15. Nekaj cerkvenih paramentov je tudi poškodovanih.

Poprave. Po prihodu iz Ljubljane smo cerkveno streho zasilno popravili in z deskami pokrili, da sedaj ne moči po cerkvi. Vsa okna smo opažili z deskami, zvon obesili, spovednice popravili, in cerkev temeljito očistili.

Ker je bila cerkev na več krajih poškropljena z mlakami krvi – ni se pa dalo točno ugotoviti, je li bil kdo v cerkvi ubit, ali pa so samo ranjene nosili, je dekan cerkev rekonstruiral 24. XII. 1943 ob 3 pop. in se je prva sv. daritev opravila prvič po oskrunitvi na sv. Božični dan 25. XII.«

Drago popravilo

»Od takrat se v cerkvi stalno mašuje, vendar skrbimo, da služba božja ne traja dolgo, ker je v cerkvi vsled prepaha silen mraz. Vkljub temu, da vlada tu sedaj velika revščina, ker ni nobenega zaslužka: rudnik je popolnoma uničen, druga industrija vsa stoji, mesto je hermetično zaprto, vendar verniki po svojih skromnih močeh radi prispevajo za svojo poškodovano cerkev.

Ker pa narod beži iz mesta in okolice ali v Ljubljano, ali se prostovoljno priglaja na delo v Nemčijo, ni mogoče govoriti o nobeni farni družinski skupnosti. Kdo bo prispeval za popravila cerkve? To je vprašanje, na katero je danes težko odgovoriti. Vsekakor bo morala oblast priskočiti na pomoč, da se bo popravila cerkev, ki je ena najlepših v škofiji.«

Zasilno popravilo cerkvene strehe je stalo 7257 lir, popravilo oltarjev, klopi in zakristijske omare pa 4708 lir. V vizitacijskem poročilu za leto 1947 je dekan Flajnik zapisal: »Vsa zgradba je bila vsled vojnih dogodkov: obstreljevanja in bombardiranja občutno poškodovana. Drž. komisija je ocenila škodo na 1,740.000 Din.«

Dolgotrajna obnova

Po vojni so se na cerkvi postopoma opravljala različna obnovitvena dela. Leta 1950 je organist Vinko Dežman za 52.000 din zasteklil cerkvena okna. Leta 1951 so k sreči popravili streho, sicer bi jo debela snežna odeja naslednjo zimo predrla. Delo je opravilo mestno kleparsko podjetje, stalo skupaj s pločevino je stalo 246.304 din.

V tistem času je bilo za obnovo cerkva izredno težko pridobiti potrebna soglasja, predvsem pa denar. Precej zvonov iz podrlih cerkva na Kočevskem je bilo okoli leta 1950 »posojenih« v zvonike žužemberške župnije ter še v nekatere druge župnije. Tako so leta 1956 in 1958 v Kočevju zahtevali njihovo vrnitev oziroma prodajo, da bi z izkupičkom lahko popravljali še obstoječe cerkve v Kočevju, Mozlju, Klinji vasi in Črnem Potoku. V naslednjih letih so se na cerkvi opravljala le najnujnejša vzdrževalna dela. Leta 1955 je Jerko Filagič za 47.000 din popravil škarko ob cerkvi. Kapi zvonikov, ki sta bili poškodovani še iz vojne, sta bili delno popravljena leta 1956. Naslednje leto je prižnica dobila novo streho, prebeljena je bila notranjščina, popravljena je bila tudi freska Pengova. Sredstva so se zbirala več let. Poleti leta 1962 so na pogreznjenih mestih izravnali tlak. Prav tako so odstranili stebre in predelali obhajilno mizo. Jeseni leta 1967 je bila pobarvana streha. Cerkvena fasada in strehi zvonikov so bili popravljani leta 1971.

Bolj se je prenavljanju župnijske cerkve posvetil župnik Božidar Metelko. Posledice partizanskega napada na Kočevje so samo na cerkvi odpravljali trideset let.

Pot uničevanja

Kaj se je torej dogajalo v Kočevju decembra 1943, da je bila župnijska cerkev tako uničena? Kot bomo videli, je Kočevje utrpelo zaradi napada partizanske 14. divizije na malo pred tem tam oblikovano domobransko postojanko nepopisno uničenje. Medtem ko so uničenje na cerkev pozneje v dolgotrajnih obnovitvah odpravili, so bili veliki Auerspergov dvorec sredi kraja in številne druge stavbe popolnoma uničeni.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je komunističnemu vodstvu partizanov uspel veliki met. Od odhajajoče italijanske vojske

Dvorišče dvorca pred uničenjem

so dobili velike količine orožja, tudi vozil in težkega orožja. Poleg tega so z množičnimi prisilnimi »mobilizacijami« in tudi prostovoljci, še posebno na Primorskem, dobili veliko ljudi, ki so jih spremenili v vojake. Iz nekaterih brigad, ki jim je poveljeval izkušeni in skrbno preverjeni kader, ki mu je bilo popolnoma jasno, da so partizani revolucionarna vojska komunistične partije, so oblikovali tri divizije. Na Dolenjskem je bila to 14. divizija, zaradi napada na Žužemberk oblikovana že julija. Že takrat je Kardelj slovenske partizane formalno oštevilčil »po jugoslovansko«, za nameček pa sta jim Kardelj in Broz konec leta 1943 poslala večjo pošiljko prekaljenega vojaškega kadra, ki je, še posebej na Primorskem, zasedel mnoge vodilne položaje v partizanskih enotah. To je bila po prvi taki pošiljki dvajsterec iz jeseni 1942 (Arsa Jovanović, Pero Popivoda, Milovan Šaranović Predrag Jevtić itd.) že druga, tokrat še množičnejša. »Slovenska partizanska vojska« se je pojugoslovanila že sredi vojne, ne pa šele konec, kot je splošno prepričanje.

Jeseni 1943 so si komunisti s tako močno okrepljenimi enotami partizanov lahko privoščili nove oblike uničevanja »nasprotnika« (v partizanski literaturi je ta vedno označen le s politično-vojaško oznako »sovražnik«). Na Dolenjskem so formalno že julija 1943 ustanovili 14. divizijo, ki so jo oblikovali iz Tomšičeve, Šerčerjeve, Gradnikove in Prešernove brigade. Njen poveljnik je postal prekaljeni in surovi Mirko Bračič, politični komisar (partijski šef) pa Jože Brilej. Ta Bračičeva enota je povzročila na Dolenjskem pravo opustošenje: od Žužemberka, Turjaka, Grčaric, Grahovega, Velikih Lašč do vrhunca v Kočevju.

Postojanko v Kočevju je napadla po tem, ko je imela za seboj že več uničujočih napadov. Izkušnje glede brutalne sile in uničevanja so bile velike.

»Pošiljanje« v smrt

Najprej je 14. divizija 3. decembra 1943 povzročila pravo morijo v Velikih Laščah in kraj popolnoma razdejala. Že ponoči na 10. december je napadla Kočevje. Ker je pomem-

ben delež pri napadu imela Tomšičeva brigada, je v knjigi *Tomšičeva brigada 1943* napad opisan razmeroma podrobno. Knjiga je izšla leta 1989, njen pisec Franci Strle pa velja za avtorja, ki je razmeroma odkrito opisoval dogajanje. Ker drugega vira, ki bi opisal dogajanje med napadom, ni, si pomagajmo kar s Strletom, saj velja, kot rečeno, za razmeroma zanesljivega avtorja. Celotnega opisa dogajanja tu ni mogoče povzeti, saj v Strletovi knjigi obsega kar 30 strani. Zato pogledjmo le nekaj detajlov.

Tretja četa 4. bataljona Tomšičeve brigade naj bi do jutra zavzela bunkerje pri mostu čez Rinžo z Roške ceste. Med poskusi, da bi to vendarle dosegla, je bil prestreljen skozi pljuča Matevž Hribar iz Žerovnice, osemnajstletni Stane Poljanšek iz Ribnice pa je bil ranjen v nos. Proti jutru sta četo obiskala brigadni komandant Stanko Semič - Daki in komandant glavnega štaba Franc Rozman - Stane. Ukazala sta, naj mitralješka trojka preskoči do betonskega stebra poleg mosta, drugi borci pa naj jo krijejo s streljanjem. Trojka pa ni prišla daleč, morda 50 do 70 metrov. Potem so poizkusili še enkrat. Do stebra je pritekel samo eden. Tako je imela četa hitro še pet mrtvih, nakar sta jo komandanta Semič - Daki in Franc Rozman - Stane odpoklicala v rezervo. Tu vidimo, kako so izurjeni partizanski komandanti pošiljali »navadne« borce v smrt. Življenja niso bila pomembna, pomemben je bil cilj – z uničenjem nasprotnika priti na oblast.

Prodiranje proti centru

»Šerčerjeva brigada je napadla šele ponoči, ker je čakala, da okoli žičnih ovir ugasnejo luči. Sprva je slabo kazalo, kajti sovražniki so zasedli vse bunkerje. Po prvih žrtvah, čez kakšno poldrugo uro so poskusili preboj na odseku pri Zajčjem studencu, kjer so Nemci in domobranci varovali mestni vodovod. Tam je šlo laže. Ob podpori gorskega topa 75 mm, s katerim je imel opravka Zdravko Lozej - Pat, so partizani vodovod bliskovito zavzeli, brž razstrelili dinamo, vodovodne črpalke in cevi, od tam pa začeli pritiskati proti Kressetovi tekstilni tovarni in obema dijaškima domovoma. Ker je sovražnikom zavoljo nasprotnega napada proti 2. in 4. bataljonu Tomšičeve primanjkovalo vojaških moči, je borcem Šerčerjeve že do opoldne uspelo zavzeti oba dijaška domova in več bližnjih poslopij, kjer so se dobro utrdili, da bi si ustvarili čvrsto oporo za nadaljnji prodor proti kinodvorani in kočevskemu gradu. Med temi boji so zajeli 23 domobrancev in 3 Nemce z enim šarcem. Seveda pa je treba povedati, da Šerčerjeva pred sabo ni imela temačne Rinže, ki se je vila okoli mestnega središča.

Z nasprotne strani, od železniške postaje sta začela že ob zori napredovati proti mestnemu jedru 1. in 2. bataljon Loške

Dvorišče po partizanskem uničevanju

brigade, ki sta iskala kritje med nagramdenimi tovornimi vagoni. Sprva sta isto smer ubrali tudi dve četi 3. bataljona Tomšičeve, vendar se je brž izkazalo, da je tam na kupu preveč partizanov. Med vagone je padlo nekaj težkih min in v hipu je bila iz Loške kopica ranjenih. Za nameček so te mine letele še iz partizanske cevi. Spuščal jih je vodnik Jože Otrin iz 2. čete 3. bataljona Tomšičeve v cev minometra 81 mm, ki je bila na debelo zamáščena z lepljivo vazelino, kar je minam skrajšalo let, da so treskale že osemdeset metrov stran.«

Prodor do dvorca

»Kljub opisani nesreči sta bataljona Loške brigade prodirala naprej od hiše do hiše proti Marijinemu domu.

Mnogo bolje so s havbicama 100 mm streljali topničarji, ki so bili zares mojstri svojega orožja. Že po nekaj granatah so v polno zadeli oba bunkerja pred Horakovo tekstilno tovarno, kar je dvema četama 4. bataljona Tomšičeve pomagalo, da sta tovarno brž zavzeli in očistili. Že popoldne so jo obliznili uničevalni plameni.

Od tam sta četi navalili proti barakam pri Tschinklovih hlevih, kjer so se njihni partizani povezali z borci 2. bataljona Loške brigade. Tudi ob Roški cesti so Nemce potisnili nazaj čez Rinžo. Nato so napadalci tam poskušali še vse mogoče, da bi šli čez kalno reko in zavzeli veneč zgradb z njene notranje strani, pa se ni dalo narediti ničesar. Združeni sovražniki so zagrizeno obstreljevali vsak pristop, deske, vrata in drug les, ki so ga za kritjem nametali v Rinžo, da bi prišli čez, pa niso vzdržali človeške teže.

Medtem je skušal 2. bataljon Tomšičeve most z Roške ceste preiti tako, da je pred sabo porival seneni voz, vendar se tudi to ni obneslo. Treba je bilo počakati do večera, dotlej pa so peli samo mitraljezi z ene in druge strani. Domobrancem je prizadel največ žrtev protitankovski top, ki je tolkel po strelnih linah na oknih.«

(nadaljevanje prihodnjič)